

Jan Keller, Lubor Tvrďý: *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*
Praha, Sociologické nakladatelství 2008,
184 s.

„Paní Müllerová, tak nám přivezli dalšího Kellera,“ zvolal by zřejmě Švejk, pokud by žil v dnešní době a věnoval se sociologii. Skutečně je tu další rok a s ním i další kniha profesora Kellera, tentokrát nezvykle ve spoluautorství Lubora Tvrďého. Představit prvního autora by bylo zbytečné, u druhého se sluší zmínit, že jde o doktoranda FF UK vyučujícího zejména analýzu dat na VŠB v Ostravě. Orientace na data u druhého z autorů dává tušit další novum, a sice, že kniha není ryze teoretická, ale je též orientována na empirii, konkrétně na kvantitativní výzkum provedený ve spolupráci s SC&C v roce 2006 v ČR na 3000 respondentech, a také skupinové diskuse, které dotvářejí interpretační rámec studie. Nabízí se otázka, jak vypadá empirická kniha od Kellera a nadto z oboru sociologie vzdělání, kterému se nijak systematicky nevěnuje (i když samozřejmě problémy sociální stratifikace studuje dlouhodobě).

Kniha je rozdělena do dvou očekávaných částí: teoretické (*Proměny smyslu vzdělání*) a empirické (*Vzdělání a trh práce v ČR*). Nutno obecně říci, že v teoretické části lze číst některá empirická zjištění a naopak v empirické některé teorie, ale toto vplývání je naprosto přirozené a nijak nenarušuje čtenářův tok myšlenek. Dodejme, že kniha je opatřena poměrně bohatými přílohami, rejstříkem věcným a rejstříkem osob, což značně usnadňuje práci s ní.

Teoretická část sestává ze tří kapitol (názvy dle podtitulu knihy, tedy *Škola jako chrám*, *Škola jako výtah* a *Škola jako pojišťovna*) a poukazuje na proměnu úlohy vzdělání (zejména nejvyššího stupně) v dějinách západních společností. Nejdříve byla škola jen pro hrstku vyvolených a jejím cílem bylo udržovat disciplínu a předávat základní soubor vědomostí (chrám). Poté dochází k rozvoji vysokoškolského vzdělá-

ní a lidé s diplomem mají šanci na výrazný společenský vzestup (výtah). Nicméně s další expanzí počtu míst na vysokých školách již nejenže nezaručuje absolutorium vysoké školy vzestup, ale mnohdy negarantuje ani udržení sociálního postavení ve srovnání s rodiči (pojišťovna). Zde se samozřejmě nabízí otázka, proč Keller (jinak brilantní v označování) zvolil slovo pojišťovna, které jeho výklad výrazně zpochybňuje, a i on sám upozorňuje, že škola se moc jako pojišťovna nechová. Nicméně toto nepřiliš povedené označování se v knize opakuje vícekrát (viz dále diskuse o credential society). V prvních třech kapitolách čteme klasický Kellerův text založený zejména na převyprávění francouzských teoretiků či empiriků (Bourdieu, Boudon, Dubet, Duru-Bellat, Chauvel). Orientace na francouzské autory a Francii jako základní příklad (nutno říci dost atypický) je příznačná pro celou první část (bohužel nikde není tento postup odůvodněn a např. severské země či Nizozemí jsou šmahem odsouzeny jako zvláštní výjimka bez nutnosti se jim věnovat). Dále se Keller detailně věnuje koncepci postindustriální společnosti Daniela Bella, pro mnohé může být překvapivý odkaz na Comta. Při popisu současného stavu (pojišťovny) je zarážející, že většina citovaného empirického materiálu je z Francie, mnohdy ovšem z dávnější doby (cca před 15–20 lety). Proč chybí citace literatury a případně textů z Velké Británie, USA, severu Evropy, zemí Beneluxu? Zejména s ohledem na poznámku v úvodu, že byla nastudována relevantní současná literatura, je tato otázka těžko zodpověditelná. Troufám si proto knize vytknout, že právě současná literatura nastudována příliš nebyla, a pokud ano, jen některá základní díla, např. tzv. PI teze (viz Yossi Shavit, Hans-Peter Blossfeld (eds.). *Persistent Inequality; Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press, 1993) a tzv. MMI hypotéza (A. Raftery, M. Hout. „Maximally maintained inequality: Expansion, reform and

opportunity in Irish education 1921–1975.“ *Sociology of Education* 1993 (66): 41–62), ovšem bez diskusí a empirických zjištění, jimiž jsou tato kanonická díla sociologie vzdělání provázena (srov. např. diskuse na konferenci RC 28 v květnu 2007 na FSS MU v Brně).

Druhá část knihy se věnuje výzkumu, který chtěl prověřit některé teorie nastíněné v teoretické části a popsat stávající roli vzdělání na pracovním trhu v ČR. Systematicky se opět dělí do tří kapitol (Vzdělání jako pojistka na trhu práce, Vzdělání a sociální síť a Vzdělání a sociální struktura).

V první empirické kapitole (*Vzdělání jako pojistka na trhu práce*) se potvrzuje známá skutečnost, že prostorová mobilita české populace za prací je poměrně malá, lidé nejsou příliš ochotni měnit profesi a ani se dále vzdělávat (zejména lidé s nižším vzděláním). Poměrně zajímavý je pokus kvantifikovat překvalifikovanost pracovní síly (část 4.4), i když analýza zde provedená je poměrně stručná a problematika by zasloužila detailnější rozbor.

Kapitola *Vzdělání a sociální síť* má opět trochu zavádějící název. Cílem bylo zejména prověřit Granovetterovu tezi o síle slabých vazeb při hledání zaměstnání. Logicky s ohledem na Kellerův naturel předchází empirické analýze výklad Granovettera (otázkou je, proč není učiněn odkaz na Gladwellův výklad téhož přeložený do češtiny (*Bod Zlomu*. Praha: Dokořán, 2006). Poté je na základě velkého kvantitativního šetření konstatováno, že slabé vazby nemají takovou sílu, jak by vyplývalo z výsledků Granovetterova šetření a teorii, a také že rozdíly mezi vzdělanostními kategoriemi v užívání těchto slabých vazeb nejsou ve směru předvídaném Granovetterem (tedy že zejména absolventi VŠ v průběhu kariéry získávají dobrá pracovní místa skrze známosti, resp. slabé vazby). Dovolím si zde námitku metodologickou a věcnou. Metodologicky považuji za nemožné jasně potvrdit Granovetterovu tezi o zís-

kání zaměstnání u velmi úspěšných vysokoškoláků pomocí slabých vazeb za pomoci velkého kvantitativního dotazníkového šetření, kde nám právě tyto osoby budou nejvíce chybět. Věcně si troufnu polemizovat s pokusem autorů v době internetových i reálných agentur práce a dalších zdrojů prověřovat Granovetterovu tezi ze 70. let, kdy byla situace hledání zaměstnání dramaticky odlišná. Musíme mít na paměti, že opravdu dobré zaměstnání získávají dnes manažeři zejména přes „headhuntery“, a díky tomu jsou slabé vazby alespoň v této podskupině již poměrně nedůležité.

Za nejzajímavější a do budoucna nejpodnětější lze považovat poslední kapitolu *Vzdělání a sociální struktura*. Tato kapitola se pokouší kvantifikovat teoretickou hypotézu o dvourychlostní společnosti, případně o dvou skupinách vysokoškoláků (pracovně se dvě skupiny nazývají tým A a tým B). Na základě příjmu, doby nezaměstnanosti a pracovního postavení jsou jedinci objektivně i subjektivně klasifikováni do dvou uvedených skupin. Zjištění zde uvedená o celé společnosti nepřekvapí, do týmu A patří nejčastěji vysokoškoláci, nejméně často pak lidé bez maturity. Poté je proveden pokus o rozdělení vysokoškoláků do dvou týmů (na základě přísnějších kritérií než v případě celé společnosti). Do elitního týmu A patří dle autorů knihy necelá třetina vysokoškoláků, ostatní „kopou“ jen za „běčko“. Při detailnějším pohledu lze konstatovat, že zatímco např. u manažerů patří do týmu A 56 %, v oblasti služeb jen 6 %, u mužů 69 %, u žen jen 31 %. Troufám si předvídat, že právě tato typologie a zjištění uvedená v poslední kapitole vyvolají největší polemiku, ale snad i pokusy o ověření jinými způsoby a na jiných datech. Sledování nerovností na trhu práce u lidí se stejným vzděláním je jistě v současnosti nutné. Je opět poměrně překvapivé, že Keller s Tvrdým neuvádí zahraniční studie z oblasti sociologie vzdělání, které se pokouší o klasifikaci vysokých škol, nebo celých studijních

oborů zejména na základě výsledků absolventů na trhu práce (toto je v současnosti asi nejdynamičtější část sociologie vzdělání v oblasti VŠ vzdělání).

Závěrem si dovolím několik výtek obecnější povahy, které mne napadly při čtení.

V informaci o kvantitativním šetření se dozvídáme, že výběr byl stratifikovaný (s. 164–165) a měl umožnit srovnání Prahy, Vysočiny, Moravskoslezského kraje a zbytku ČR. To je jistě záslužné, o to víc při čtení knihy překvapí, že tento výzkumný záměr nevyústil do jediné analýzy srovnávající takto vymezené regiony. K formální stránce si dovolím podotknout, že mnohé tabulky (v kapitolách i příloze) se zahraničními daty nemají uveden rok, ke kterému se vztahují. Čtenář tak může, ale nemusí věřit popisům k tabulkám se vztahujícím, a to je jistě škoda. Důvěru v otištěné tabulky tvrdě nabourává tabulka 4.3 (s. 106), buď je špatně sloupec Celkem, nebo údaje uvnitř tabulky, v každém případě je třeba přidat ke knize errata. Naprosto nepochopitelné je s ohledem na profesní orientaci druhého autora uvádění statistických významností u korelací u grafů za jednotlivé země (viz s. 15, 16, 17). Na tuto chybu jsme upozornili dříve s Rabušicem („Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních věd, statistické významnosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 2007 (43) 2: 379–395). U grafů za země EU je také zavádějící sloučení nových a starých zemí do jednoho obrázku, resp. jedné analýzy, tím se zatemňují existující rozdíly a vazby. Grafy též překvapí skutečností, že dvě použité barvy mají různé významy (někde muži vs. ženy, jinde starší vs. mladší) a graf 4.1 na s. 89 kromě barev užívá šesti různých symbolů a stává se absolutně nečitelným. Také uvádění tří největších hodnot v tabulkách různými odstíny oranžové může být zavádějící. Mnohdy jde o čísla odlišná právě jen ve výběru a při zobecnění na celý soubor za pomoci intervalů spolehlivosti by se ukázalo, že barevně naznačené rozdíly mizí.

S obecnou absencí citování relevantní literatury (na totéž u recenze jiné Kellerovy knihy upozornila Šanderová v *Sociologickém časopise / CSR* 2001 (37) 3 : 387) se pojí nepochopitelné opomenutí při překladu názvu „credential society“. Keller (omlouvám se, pokud je to dílo Tvrdého) používá novátorsky společnost osvědčení. Tento doslovný překlad je v češtině přinejmenším zavádějící a navíc Petrusek (*Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006: 366–369) zavedl výstižný pojem společnost diplomů. Proč Keller nepřebíral tento výraz a při svém výkladu konceptu ani Petruska necituje (a to Petruskova kniha v seznamu literatury uvedena je)? Proč jej necituje ani při výkladu Bella (viz opět Petrusek 2006: 271–277), vždyť to byl právě Petrusek, kdo Bella opakovaně uvedl do české sociologie?

Asi nejostřeji bych se ohradil proti dvojímu nekorektnímu útoku na dílo kolektivu Matějů. Kromě toho, že Keller a Tvrdý citují pouze jedinou knihu (Petr Matějů, Jana Straková. *(Ne)rovné šance na vzdělání*. Praha: Academia, 2006) z produkce týmu Sociologie vzdělání a stratifikace Sociologického ústavu, vybírají si pro svůj útok zjednodušenou tezi o prospěšnosti vzdělanostní společnosti (poznámka pod čarou č. 1 na s. 9) a poté kritizují, že ve výkladu Duncanova modelu nejsou zmíněni ti, na něž Duncan navazoval (poznámka pod čarou č. 30 na s. 48). To, co je obsahem citované knihy o nerovných šancích editované Matějů a Strakovou, Keller s Tvrdým ignorují a díky nepřístupnému zjednodušení na počátku knihy si vytvářejí fiktivního nepřítele (Matějů, Potůček, Tuček, Machonin aj.), se kterým pak v knize bojují (ostatně stejnou figuru již Keller v minulosti předvedl, srov. opět recenzi od Šanderové *Sociologickém časopise / CSR* 2001 (37) 3: 388).

Celkově mohu říci, že kniha *Vzdělanostní společnost?* stojí jistě za přečtení. Zejména v empirické části je inspirativní, vybízí k polemikám, k replikaci výsledků, resp. ověřování jinými technikami. Škoda

jen, že teoretická část neshrnuje celistvěji poznání v dané oblasti, ale při Kellerově produktivitě lze čekat, že příští jaro bude na stole další titul z řady *Základy sociologie* s názvem *Sociologie vzdělání* a ten mezeru vyplní.

Petr Soukup

Jan Eichler: *Terorismus a války na počátku 21. století*

Praha, Karolinum 2007, 352 s.

Monografie *Terorismus a války na počátku 21. století* Jana Eichlera z Ústavu mezinárodních vztahů má šest kapitol. Na první obecnější Dědictví studené války a nástup globalizace navazují dvě analytické o válkách z konce minulého století: Války v „historickém světě“ (v Africe, Asii a Latinské Americe) a Války za účasti USA a jejich spojenců – 90. léta dvacátého století (operace Pouštní bouře v roce 1991 v Iráku a operace Spojenecká síla v roce 1999 v Jugoslávii). Dále monografie pokračuje teoretičtější kapitolou Globální terorismus – nejvážnější bezpečnostní hrozba současnosti, poté je tu nejaktuálnější kapitola Války vedené USA a jejich spojenci po nástupu globálního terorismu. Publikace vyúsťuje v zobecňující kapitolu Shodné a rozdílné rysy válek na počátku 21. století.

Název *Terorismus a války na počátku 21. století* ne zcela odpovídá obsahu, neboť podstatná část textu se věnuje bezpečnostním problémům minulého století. Vhodnější by byl název *Terorismus a války na přelomu tisíciletí*. Pokud jde o strukturu práce, teoretičtější kapitolu Globální terorismus – nejvážnější bezpečnostní hrozba současnosti by bylo lepší rozdělit na části dvě: tu zabývající se terminologií umístit do úvodu a zobecňující do závěrečné kapitoly. Diskusní je pojem *globální terorismus*, který jevu, jež označuje, přisuzuje až osudový význam. Je otázkou, zda spíše než vědeckou kategorií není dílem médií, kterého se vděčně chopili i politici. Dochá-

zí tu k záměně metody ozbrojeného násilí a jeho aktérů, jimiž jsou zvláště stoupenci islámského radikalismu představovaného Al-Káidou v čele s bin Ládinem. Je tomu nejspíš proto, že aktéři jsou hůře identifikovatelní, kdežto terorismus je na první pohled zřejmý.

Eichlerovu práci je pro její poměrnou komplexnost možno hodnotit z hlediska bezpečnosti a vojenství, ale i zahraničních vztahů a ze zvoleného pohledu sociologického. Z teoretického hlediska se monografie opírá zejména o práce Samuela Huntingtona a Ulricha Becka.

Rozpad bipolarity vytvořil nové bezpečnostní prostředí, v němž zmizel strach z globálního střetnutí: snížil se počet lokálních válek o 40 %, vojáků a zbraní na polovinu, mrtvých a raněných i utečenců a uprchlíků na zlomek; to znamenalo snížení vojenských výdajů, demilitarizaci mezinárodních vztahů a zvýšení počtu států s demokratickým zřízením. Autor z toho vyvozuje: „Díky tomu se rozšířila základna pro naplňování teorie demokratického míru, podle které demokratické státy mezi sebou neválčí, protože za nejvyšší a nejceněnější hodnotu považují lidský život. Pro dosahování svých cílů volí nekonfrontační, nevojenské prostředky.“ (s. 8) Nabízí se i hypotéza jiná, zda demokratické státy nevyvolávají bez zjevných ospravedlnitelných příčin konflikty se státy s odlišným politickým zřízením a zda opravdu v eurozóně rozsáhle zakořeňuje war-averse sentiment, tj. odmítavý vztah k válce. Nejednoznačné je i hodnocení kladné role zahraničních misí i nejrůznějších organizací včetně nevládních.

Pro autora je rozhodující střet dvou koncepcí: preventivní strategie preemptivního charakteru zdůrazňující použití vojenské síly, jak ji prosazuje podle modifikované Národní bezpečnostní strategie USA po 11. září 2001 Bushova administrativa, a preventivní strategie evropské, vycházející z Bezpečnostní strategie Evropské unie a z koncepce human security, která klade